

Met een familie als deze, zijn vijanden overbodig

De representatie van patricide en matricide in de mythische tragedies van Klassiek Athene

Naam: Ianthe van Beuningen

Studentnummer: 5497647

Opleiding: Bachelor Geschiedenis

Begeleider: Leonard V. Rutgers

Woordenaantal: 9434

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Hoofdstuk 1: De representatie van patricide: een ongelukkig lot	8
Hoofdstuk 2: De representatie van matricide: wraakzuchtige kinderen	13
Hoofdstuk 3: Patricide en matricide vergeleken: een kwestie van schuld	18
Hoofdstuk 4: Klassiek Athene en de <i>Oikos</i> : respect en conflict	22
Conclusie	28
Bibliografie	30

Samenvatting

Parricide, oudermoord, is een van de meest voorkomende onderwerpen in de Griekse mythologie. Waar in Homerus parricide slechts een relatief klein thema vormde, stonden de parricide-plegers in de tragedies van het vijfde-eeuwse Klassieke Griekenland centraal op het toneel. Parricide was echter geen uniform concept dat constant op dezelfde manier werd gerepresenteerd. Er bestaat een duidelijk onderscheid in de representatie van enerzijds matricide en anderzijds patricide. De moeder werd altijd vermoord uit wraak vanwege de vader en de vader immer vanwege een ongeluk en onwetendheid, maar alle moorden werden in de tragedies voldoende gerechtvaardigd door verzachtende omstandigheden. Deze representatieverschillen hangen samen met de idealen van de Griekse *oikos*. Parricide werd afgekeurd, maar onder de omstandigheden in de tragedies waren de moorden tot op zekere hoogte ‘acceptabel’. In de matricide-structuren zien we dat de vader immer gehoorzaamd en geëerd moest worden, ook ten koste van de moeder; de eerste loyaliteit van het kind lag bij de vader. In de patricide-structuren wordt duidelijk dat in het Griekse systeem de vader afgezet diende te worden, wilde de zoon zijn plaats in de maatschappij kunnen opeisen, conform met de machtsoverdracht van vader op zoon. Tegelijkertijd moest de zoon loyaal blijven aan de vader dus directe opstandigheid in tragedie werd niet getolereerd.

Inleiding

Aegeus, de vader van Theseus, stort zich uit misplaatste rouw om zijn zoon in de Egeïsche zee. Pelias wordt door zijn onnozele dochters de keel doorgesneden als onderdeel van een verjongingskuur op aanraden van de listige Medea. Oedipus doodt in onwetendheid zijn vader en trouwt zijn moeder. Dit zijn slechts enkele voorbeelden van patricide in de Griekse mythologie. Matricide komt als thema minder vaak voor. Er zijn slechts twee expliciete gevallen. De eerste gaat over Orestes en Electra die hun moeder Clytemnestra doden uit wraak voor de moord op hun vader. De tweede betreft Alcmaeon die eveneens uit wraak op de dood van zijn vader, zijn moeder Eriphyle vermoordt.

Dit zijn voorbeelden van een veelvuldig terugkerend thema in de Griekse mythologie: parricide, oudermoord.¹ Dergelijke onderwerpen waren, zoals Aristoteles al opmerkte, het beste materiaal voor het schrijven van een tragedie; wat is immers tragischer dan een moord tussen geliefden?² De beste tragedies betroffen dan ook specifieke mythologische karakters bij wie parricide aan de orde was waaronder de eerder genoemde Oedipus, Alcmaeon en Orestes.³

Veel tragedies behandelden dus thema's als matricide en patricide, maar was dit ook op identieke wijze? In de voorgaande voorbeelden wordt al duidelijk dat matricide minder vaak voorkomt dan patricide. Maar blijft het daarbij? Bestaat er een verschil in de essentie van de representatie van enerzijds matricide en anderzijds patricide? Met de representatie bedoel ik de weergave van de moord en de daaromheen liggende gebeurtenissen waaronder de motivering, uitvoering en boetedoening. Uiteraard verschillen de exacte details per verhaal, per versie en per tragedie, maar zit er ook een verschil in de essentie van deze representatie?

Om dit de beantwoorden moeten allereerst de bouwstenen van patricide en matricide in de tragedies onderzocht worden. Wat waren de kenmerken en overeenkomsten binnen de verhalen van enerzijds de patricide-plegers en anderzijds de matricide-plegers? Op basis van deze bouwstenen zal ik een vergelijking opzetten. Vervolgens wil ik het eventuele verschil in de representaties in een historisch kader plaatsen. De representatie van moeder- en vadermoord in mythologie en tragedie kan immers geassocieerd worden met de contemporaine ideeën over de acceptatie dan wel afwijzing van matricide en patricide in de maatschappij. In bredere zin kunnen de representaties ook geassocieerd worden met contemporaine familierelaties en met de constructie van *gender*.

---

¹ Ik hanteer de definitie van het Oxford Dictionary. Parricide is oudermoord en patricide is vadermoord. In sommige gelezen artikelen werd parricide als vervanging voor patricide gebruikt, maar dat is hier niet het geval.

² Aristot. *Poet.* 1453b. Vertaald door W.H. Fyfe in: *Aristotle in 23 Volumes* (London 1932).

³ Aristot. *Poet.* 1453a.

Deze familierelaties en genderconstructies zijn historisch bepaald. Daarom is het noodzakelijk de focus te leggen op een specifieke periode. De nadruk ligt hier op Klassiek Athene met een focus op de vijfde eeuw. Dit is geen triviale keuze. De Klassieke Oudheid was een bloeiperiode van vele theaterschrijvers die inspiratie putten uit mythologische voorstellingen. De voorkeur voor mythologie bij tragedies lag in het feit dat het enerzijds de afstand kon bewaren tussen het publiek en zijn persoonlijke ervaringen, maar tegelijkertijd een zekere relevantie had: veel elementen van het heroïsche verleden waren nog steeds actueel in de vijfde eeuw, zoals de heldencultussen. In de tragedie zit er dan ook een clash van twee verschillende periodes: enerzijds het mythische heroïsche verleden, anderzijds de vijfde-eeuwse politieke en sociale ideologieën.⁴ Ook de eerder besproken matricide-plegers Alcmaeon en Orestes en patricide-plegers zoals Oedipus en de Peliades, zijn in theaterstukken van onder andere Sophocles en Euripides vereeuwigd. Waar in Homerus de parricide slechts terloops werd genoemd, staat het in deze vijfde-eeuwse tragedies volledig centraal. Hoewel de tragedieschrijvers enige interpretatieve speelruimte hadden, bleef de kern van het verhaal veelal hetzelfde.⁵

De vraag die in dit paper aldus centraal zal staan is tweeledig: is er een onderscheid tussen de representatie van matricide en patricide in de Klassiek Griekse mythische tragedie, zo ja, hoe kan dit ons iets vertellen over de Griekse familie in Klassiek Athene?

Rechtvaardiging

Een dergelijk vergelijkend onderzoek is in de eerste instantie waardevol in het kader van de huidige interesse naar de constructie van genderidentiteiten. Als reactie op de vrouwengeschiedenis groeide een meer postmoderne benadering waarin de nadruk niet meer zozeer lag op de rol van de vrouw in de geschiedenis, maar meer op de culturele en sociale constructie van *gender* door de samenleving. Een onderzoek die de representatie van matricide en patricide met elkaar vergelijkt en de verschillen kan duiden, werpt mijns inziens licht op de constructie van de vader en moederrol in de Klassieke Oudheid.

Ook meen ik dat een dergelijk onderzoek de feministische aura die momenteel over het onderwerp matricide heerst, enigszins kan ondervangen. Ik beweer niet dat eerder onderzoek in het kader van matricide incorrect is, maar wel dat de interpretaties door deze emancipatoire instelling zijn gestuurd. In Christina Wielands werk *The Undead Mother* komt dit bijvoorbeeld duidelijk naar voren. Zij onderzoekt hoe de universele matricide in sprookjes, mythes en

---

⁴ Nancy Sorkin Rabinowitz, *Greek Tragedy* (Chichester 2008) 79.

⁵ Sorkin, *Greek Tragedy*, 79.

volksverhalen de macht van de moeder in de westerse samenleving ontkent en de scheiding tussen moeder en kind legitimeert.⁶ Ook Amber Jacobs in *On Matricide* wil de dominante symbolische weergave van de moeder juist terzijde schuiven en de *law of the mother* terugbrengen door matricide als een structureel concept neer te zetten.⁷ Door een systematische vergelijking van patricide en matricide wil ik proberen deze instelling te voorkomen en een beter begrip van de representaties te verkrijgen zonder mij te beperken tot het bewijzen van de onderdrukking van de vrouw. Uiteindelijk is het immers noodzakelijk, voor zowel het begrip van mannelijkheid als vrouwelijkheid, beiden te onderzoeken, zoals Wieland kort maar krachtig samenvat in haar onderzoek: ‘an understanding of masculinity is essential to an understanding to femininity’.⁸ Voor een begrip van matricide is patricide noodzakelijk en andersom geldt hetzelfde.

Daarbij kan een dergelijk onderzoek inzicht geven in het gebruik van tragedie voor het schrijven van een geschiedenis. Tragedie als bron voor het schrijven over de familie in Klassiek Athene kan problematisch zijn. De verhalen betreffen immers helden uit de heroïsche tijd en niet de familie van alledag. Een duidelijk intellectueel raamwerk dat tragedies systematisch kan gebruiken voor historische informatie, is er niet.⁹ W.K. Lacey in haar werk *The family in classical Greece* zweert het gebruik van tragedie dan ook expliciet af. Volgens Lacey, beschouwde het Atheense publiek de karakters op het podium niet als ‘normale mensen’ en alles wat de toneelspelers opvoerden, is uiteindelijk niet representatief voor de daadwerkelijke familie.¹⁰ Er zijn daarentegen ook een aantal onderzoekers die tragedie wel degelijk gebruiken, zowel illustratief als argumentatief, waaronder de Amerikaanse historicus Barry S. Strauss, die de mythe van Theseus gebruikt om het ‘generatieconflict’ en de ambivalentie in de ouder-kind relatie gedurende de Peloponnesische oorlog te verbeelden.¹¹ Ook ik meen dat tragedie ons wel degelijk iets kan vertellen over het historische familieleven. Vooral door de focus te leggen op één specifiek element en dit te vergelijken ten opzichte van elkaar, kan het juist een waardevolle bron zijn voor het beschrijven van de Griekse *oikos* (familie) en de rol van de vader en moeder verhelderen.

Ook meen ik dat een dergelijke historische focus op het onderwerp het voorgaande onderzoek goed kan ondersteunen. Dit onderzoek heeft zich vooral in een psychoanalytisch

---

⁶ Christina Weiland, *The undead mother. Psychoanalytic explorations of masculinity, femininity, and matricide* (London 2000) 13-14.

⁷ Amber Jacobs, *On matricide: myth, psychoanalysis, and the law of the mother* (New York 2007) 7, 8.

⁸ Weiland, *The undead mother*, 9,10.

⁹ Sarah B. Pomeroy, *Families in classical and Hellenistic Greece* (Oxford 1997) 3.

¹⁰ W.K. Lacey, *The family in classical Greece* (New York 1984) 10.

¹¹ Barry S. Strauss, *Fathers and sons in Athens: ideology and society in the era of the Peloponnesian war* (London 1993) 13, 100.

veld gemanifesteerd, waarbij mythes werden geloofd een collectieve expressie van een universele onderbewuste geest te zijn. Een voorbeeld hiervan is de psychoanalyticus Otto Rank. Deze fervente fan van Freud heeft een onmiskenbare contributie geleverd voor het psychoanalytisch onderzoek naar de universele held. In de *The birth of a hero* vergelijkt hij de opvallende overeenkomsten van een twintigtal geboortes van toekomstige helden van over de hele wereld. In zijn werk neemt patricide ook een belangrijke positie in. In navolging van Freuds Oedipuscomplex, ziet hij de onbewuste moord op de vader als een dekmantel voor de seksuele frustraties van de zoon en de strijd om de moeder.¹²

Ook matricide is aan een psychoanalytische analyses onderworpen door onder ander M. Delcourt. Zij stelt dat de matricide nauw samenhangt met incest, en de zoon met de matricide zichzelf tracht te bevrijden van zijn jeugd, wat wordt geassocieerd met de sfeer van de vrouw.¹³ Later psychoanalytisch onderzoek, zoals de eerdergenoemde Jacobs en Weiland, heeft zich ook gericht op de representatie van matricide als een onderbewuste universele expressie van incest, volwassenwording en zelfs als vervanging van patricide.¹⁴

Uiteindelijk zijn er een variatie aan psychoanalytische verklaringen die parricide pogen te duiden. Waar Freud patricide ziet als uiting van het oedipuscomplex, is matricide volgens psychoanalytica Veszy-Wagner de manier om de oedipale wens te ontlopen.¹⁵ En waar Freud patricide als basis van de samenleving ziet, acht de feministe Luce Irigaray matricide als basis van de samenleving.¹⁶ Hoewel ik in dit onderzoek deze verschillende interpretaties niet geheel ongenoemd zal laten bij het duiden van de bouwstenen, ligt de focus van dit onderzoek en in de vergelijkende analyse niet op onderbewuste psychologische drijfveren, maar meer op de culturele weergave van patricide en matricide in het kader van de historische omstandigheden, dus in Klassiek Athene.

De enige vergelijking tussen de representatie van patricide en matricide die ik tot op heden ben tegen gekomen is een ondersteunend hoofdstuk in een groter onderzoek van Christiane Sourvinou-Inwood. In *Theseus as son and stepson* bekijkt zij het thematische patroon van de matricide-mythe om op basis hiervan te beargumenteren dat Theseus waarschijnlijk geen onbekende matricide heeft gepleegd.¹⁷ Haar thematische patronen zal ik

---

¹² Otto Rank, *The myth of the birth of the hero: a psychoanalytic exploration of myth*. Translated by Gregory C. Richter, Ph. D., and E. James Lieberman, M.D.; with an introductory essay by Robert A. Segal, Ph. D. (Baltimore 2004) 68-70.

¹³ Marie Delcourt, *Oreste et Alcmeon: étude sur la projection légendaire du matricide en Grèce* (Parijs 1954) 79-83.

¹⁴ Lilla Veszy-Wagner, 'Orestes the Delinquent: the Inevitability of Parricide', *American Imago; a psychoanalytic Journal for the Arts and Sciences* 18 (1961) 4, 371-381, aldaar 377 en 378.

¹⁵ Veszy-Wagner, 'Orestes the Delinquent', 378.

¹⁶ Via: Weiland, *The undead mother*, 5, maar oorspronkelijk uit: Luce Irigaray, 'The bodily encounter of the mother' *Conference on Women and Madness* (Montreal 1981) 36.

¹⁷ Christiane Sourvinou-Inwood, *Theseus as son and Stepson: a tentative illustration of Greek mythological mentality*. *Bulletin Supplement, Institute of Classical Studies No. 40* (London 1979) 1, 6.

gebruiken als bouwstenen voor de bespreking van de tragedies uit de Klassieke periode. Ook bij Sourvinou-Inwood ontbreekt het echter aan een historische achtergrondschets die deze verschillen in representatie mogelijk kan verklaren. Dit is wat ik wil aanvullen.

Voor de historische schets van het Griekse familieleven en potentiële conflicten tussen ouders en kinderen, is Strauss en zijn beschrijving van het ‘generatieconflict’ in vijfde-eeuws Athene onmisbaar. Hij beschrijft een democratie waarin alle volwassen mannen in principe gelijk zijn, maar de vader toch een bepaalde macht over zijn zoon had, wat zijn expressie vond in een opvallende discrepantie in de culturele weergave van de vader-zoon relatie: solidariteit versus conflict.¹⁸ Naast de ideologische problematiek in de familie, is er ook een sociaal/economisch conflictgebied te vinden in het Griekse familiesysteem, wat onder andere door Jochen Martin en Winfried Schmitz wordt beschreven. Hierbij staat het archaische systeem van machtsoverdracht van vader op zoon centraal als potentieel conflictgebied.¹⁹

Verantwoording

Voor dit onderzoek zal ik patricide veelal vanuit de secundaire literatuur en latere interpretaties benaderen van onder andere Sourvinou-Inwood, Rank en Campbell. Matricide zal ik wel zo veel mogelijk, maar ook aan de hand van Sourvinou-Inwood, vanuit de primaire bronnen, de tragedies van het Klassieke Griekenland, onderzoeken. Dat ik de primaire bronnen van matricide opnieuw in beschouwing wil nemen en niet die van patricide, heeft twee redenen. Ten eerste is het een praktische keuze. Patricide komt in tientallen verhalen voor. Het is onmogelijk, gezien de tijd en de ruimte, om al deze tragedies allemaal opnieuw nauwkeurig in originele vorm te lezen. Bij matricide is dit wel mogelijk. Bovendien zijn er al een aantal duidelijke beschrijvingen van de bouwstenen betreffende patricide door de eerdere uitvoerige onderzoeken naar de universele ‘heldenmythe’ waarin patricide vaak een rol speelt. Deze conclusies vormen mijn vertrekpunt voor het in kaart brengen van de algemene representatie van patricide. Bij matricide ontbreekt hier nog het een en ander, hoewel Sourvinou-Inwood wel duidelijk de thematische structuur uiteen heeft gezet, zijn er bepaalde elementen in haar structuur die zij als secundair acht, maar ik als essentieel (zoals de orakel-interventie). Daarom wil ik deze bouwstenen van matricide, wel aan de hand van Sourvinou-Inwood, aanvullen vanuit primair bronmateriaal.

---

¹⁸ Strauss, *Fathers and sons*, 5, 8.

¹⁹ Jochen Martin, ‘Zur Stellung des Vaters in antiken Gesellschaften’, in: Hans Süssmuth, *Historische Anthropologie: Der Mensch in der Geschichte* (Göttingen 1984) 84–109, aldaar 84, 99–105; Schmitz, Winfried, *Haus und Familie im antiken Griechenland* (München 2007) 35.

Deze bouwstenen zal ik vervolgens vergelijken. De eventuele verschillen wil ik dus echter niet vanuit een psychologische interpretatie verklaren, zoals Delcourt, Freud, Rank, Wieland, Jacobs en dergelijke gepoogd hebben te doen. Ik heb geen achtergrond in het psychoanalytisch onderzoek naar het onderbewuste, dus ik kan mij onmogelijk met enige autoriteit op dit gebied begeven zonder ongefundeerde conclusies achter te laten. Ik wil dan ook juist geen universele uitspraken doen die gefundeerd zijn op onderbewuste drijfveren. Ik wil juist voor de analyse van de tragedies de historische bepaaldheid centraal zetten: het familieleven in het Klassieke Griekenland. Als men een universele grammatica hoopt te vinden in een heldenmythe of de universele geest van de mens probeert te doorgronden, dan zijn historische omstandigheden minder van belang. Maar, zoals Sourvinou-Inwood duidelijk benadrukt, indien iemand het belang van een mythe in een specifieke samenleving, in dit geval Klassiek Athene, wil begrijpen en duiden, dan zijn de historische en sociale omstandigheden wel degelijk belangrijk.²⁰

1. Representatie van patricide: een ongelukkig lot

Dit hoofdstuk zal een uiteenzetting geven van de verschillende bouwstenen die bij de representatie van patricide aan de orde zijn, opdat deze bouwstenen in de toekomstige vergelijking tegenover matricide geplaatst kunnen worden. Hiervoor moet eerst een nota gemaakt worden van de verschillende varianten van patricide. In de theogonie is de meest opzettelijke en directe variant te vinden: de strijd tussen Kronos en Ouranos en Kronos en Zeus. Het volgende niveau betreft de patricide die in onwetendheid plaats vindt bij Oedipus en Laios, Telegonos en Odysseus en Althaemenes en Catreus.²¹ Daarnaast bestaat een derde variant: de indirecte, onbedoelde patricide zoals we die tegenkomen bij Theseus en de Peliades. De laatste

---

²⁰ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 2.

²¹ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 14.

Hoewel Oedipus redelijk bekend is, zijn Telegonos en Althaemenes dit niet. Een korte samenvatting lijkt op zijn plaats.

Telegonos en Odysseus:

Odysseus had op zijn reis een zoon gekregen bij Kirke: Telegonos. Eenmaal volwassen, ging Telegonos op zoek naar zijn vader. Hij raakt onderweg in gevecht met een man en doodt hem. Dit blijkt later Odysseus te zijn. Deze had eerder een orakel gekregen dat zijn zoon hem zou doden. Telegonos trouwt met Penelope. Dit werd in ieder geval in Sophocles verloren tragedie *Odysseus Acanthoplex* gebruikt, maar is gebaseerd op de *Telegonie*, een episch verhaal van enkele eeuwen eerder. Andreas Markantonatos, *Brills companion to Sophocles* (Leiden 2012) 327.

Catreus en Althaemenes

Dit is enkel vanuit Apollodorus en Diodorus Siculus bekend, dus niet vanuit tragedie. Toch wordt dit verhaal hier in behandeling genomen, vanwege de opvallende overeenkomsten met Oedipus en Telegonos. Er zijn twee versies. In Diodorus Siculus (5.59 1-4) hoorde Althaemenes van een orakel dat hij zijn vader zou doden. Omdat Althaemenes dat liever niet wilde doen, vertrok hij naar Rhodos. Op een gegeven moment komt er bij Rhodos een schip langs, raken ze met z'n allen op de vuist en doodt Althaemenes een man van wie later bleek dat het zijn vader was. In Apollodorus (3.2) hoorde de vader van het orakel dat zijn zoon hem zou doden. Maar hij had zoiets van: dat gebeurt vast niet. Pas toen Althaemenes hier achter kwam, besloot Althaemenes zelf te vertrekken. Ook hier doodt hij zijn vader vervolgens per ongeluk: hij dacht dat zijn vader een piraat was.

variant, die ik nog wel benoem maar in de strikte zin van het woord geen *patricide* is, betreft bijvoorbeeld Perseus die zijn *grootvader* (als substituut-vader) vermoordde.

Deze varianten kunnen veelal in dezelfde basale structuur geplaatst worden. Sourvinou-Inwood beschrijft het patroon van *patricide* als volgt:

- Vijandigheid jegens het kind door de vader, afstand tussen vader en kind;
- Catastrofe: vader wordt per ongeluk gedood;
- Het kind is het slachtoffer van het lot en lijdt;
- Heroïsering na zijn dood.²²

Deze opzet vormt het uitgangspunt voor een meer gedetailleerde weergave van de representatie van *patricide*. Ik voeg nog enkele zaken toe aan het basale patroon, die Sourvinou-Inwood als kleine thema's bestempelt, maar naar mijn mening elementair zijn voor de toekomstige vergelijking met de *matricide*-structuur.

Voorspelling en de moord

De eerste bouwsteen voor de *patricide*-structuur, is de voorspelling van het toekomstige noodlot: de moord op de vader wordt altijd van tevoren aangekondigd en dit orakel is onvermijdelijk.²³ Dergelijke sinistere voorspellingen zijn volgens Otto Rank een essentieel element in de universele heldenmythe. Voorafgaand aan de geboorte van het kind, de toekomstige held, worden de ouders (of in sommige gevallen de grootouders) geconfronteerd met een droom of orakel waaruit blijkt dat het naderende kind de ondergang van de vader (of grootvader) zal betekenen.²⁴

In de poging dit orakel te omzeilen, wordt de tweede bouwsteen geïntroduceerd: afstand tussen het kind en de ouders. In zijn twintigtal voorbeelden van de heldenmythes die Rank beschrijft, wordt de held door zijn ouders achtergelaten in de wildernis. Deze vijandigheid is de eerste slag tussen vader en zoon, wat de latere *patricide* rechtvaardigt.²⁵ Immers, met deze poging tot *infanticide*, zoals we bij Oedipus en Perseus zien, is het kind het onschuldige slachtoffer van het lot (*i.e.* orakel) en zijn ouders.

De kinderen zelf echter pogen ook het orakel te omzeilen door de afstand tussen hen en hun vader te vergroten, met als doel de *patricide* te ontlopen. Toen Althaemenes hoorde van een orakel dat hij zijn vader zou doden, verliet hij Kreta, in een poging het orakel te omzeilen.

---

²² Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 15.

²³ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 15.

²⁴ Rank, *The birth of a hero*, 68.

²⁵ Rank, *The birth of a hero*, 68.

Hij vestigde zich op Rhodos.²⁶ Hetzelfde geldt voor Oedipus. Wanneer deze hoorde dat hij zijn vader zou doden (en moeder zou huwen), verliet hij met opzet Korinthe en vertrok naar Thebe. Hij wist echter niet dat het orakel Laius en Jocaste bedoelde en niet zijn adoptieouders Polybus en Merope.²⁷

Uiteindelijk komen het kind en de vader elkaar toch tegen en doodt de zoon de vader: de patricide is echter nooit opzettelijk, dat is de derde bouwsteen. Theseus bracht per ongeluk zijn vader op het idee zich van een berg te storten; de Peliades meenden hun vader te kunnen redden van ouderdom; Perseus kon helaas niet richten met een discus; en zowel Althmaenes, Telegonos en Oedipus wisten niet dat de man die zij in zelfverdediging om het leven brachten, hun vader was. Dat is de grootste overeenkomstigheid tussen alle besproken patriciden: van een daadwerkelijke besef van confrontatie tussen vader en zoon is geen sprake. Deze bouwsteen, de onbewuste patricide, heeft mede daarom in de afgelopen eeuwen de aandacht weten te trekken van psychoanalytici die los konden gaan op het onderbewuste aspect van de moord die zojuist was gepleegd. Zo is voor Rank de daadwerkelijke beweegreden seksuele frustratie. De vader moet zijn vrouw aan zijn zoon overdragen: dat is het wezenlijke streven van de zoon en de reden voor de onderbewuste rivaliteit. Volgens Rank zou de patricide juist intentioneel zijn geweest en niet per ongeluk, zoals op het eerste gezicht lijkt. De vergeefse poging tot infanticide van de vader gaf het kind een excuus.²⁸ Hier volstaat het echter enkel de narratieve weergave van patricide te bespreken. In dat geval was de patricide wel degelijk altijd ‘onbewust’ en ‘per ongeluk’.

Overname van de positie van de vader en bestraffing

Over de precieze motivering en onderliggende psychoanalytische interpretaties kan nog het een en ander gedebatteerd worden. Hier is het voldoende om te benadrukken dat de moord formeel gezien onbedoeld was maar wel noodzakelijk voor de groei van de held, wat ons bij de vierde bouwsteen brengt: de zoon neemt de plaats in van de vader. Theseus kreeg de troon, Oedipus nam de plaats van zijn vader in als koning én als echtgenoot, Perseus erfde het rijk van zijn grootvader (en ruidde dit vervolgens) en Telegonos trouwde na de patricide met de vrouw van Odysseus, Penelope. De strijd tussen Uranos en Kronos en vervolgens Kronos en Zeus, illustreert deze machtsoverdracht van vader op zoon nog duidelijker.

---

²⁶ Did. Sic. *Bibl.* 5.59.1-4 Vertaald door C.H. Oldfather, in: *Loeb Classical Library edition Vol. III* (1939). *Apoll. Bibl.* 3.2. Vertaald door Sir James George Frazer, in: *Apollodorus, the Library* (London 1921).

²⁷ Eric M. Moormann en Wilfried Uitterhoeve, *van Achilles tot Zeus. De klassieke mythologie in de kunst* (Nijmegen 1987) 487.

²⁸ Rank, *The birth of a hero*, 68, 84.

Deze overname van positie in de vorm van de patricide, is volgens Freud de oorsprong van alle religieuze en sociale instituties. Hij meent dat in vroegere, primitieve samenlevingen het alfamannetje alle vrouwen monopoliseerde. De zonen hadden hier op een gegeven moment genoeg van en vernietigden hun vader en namen de vrouwen tot bezit, wat tot symbolische uitdrukking komt in de Oedipusmythe. Patricide is voor Freud de essentie van de samenleving.²⁹ Hoewel er veel kanttekeningen geplaatst kunnen worden bij Freuds enigszins overdreven incestueuze lezing van patricide, zit er wel een kern van waarheid in zijn these. Sourvinou-Inwood benadrukt eveneens dat de patricide-mythe een universele waarheid verbeeldt: voor het voortgaan van de samenleving moeten de zonen de vaders vernietigen en vervangen.³⁰ Ook Rank ziet de oppositie tussen generaties als noodzakelijk voor de groei van de held én vooruitgang van de samenleving.³¹ Deze machtsoverdracht ziet Campbell echter in zijn universele heldenreis op een meer pacifistische wijze. De taken die de held heeft volbracht gedurende zijn reis, zijn nodig voor de latere ‘atonement with the father’. Hierbij vindt een ‘herstel’ plaats van de relatie met de grootste macht in het leven van de held die hij vervolgens zal overheersen.³² Door zijn eerdere taken is de held geïnitieerd in de volwassenwording en kan hij de positie van de vader innemen.³³ Na de initiatie wordt de zoon zelf de vader waardoor hij competent genoeg is om zelf de rol van initiator in te nemen.³⁴

Ondanks dat de patricide dus een ‘noodzakelijke’ aangelegenheid was voor de groei van de held, wil dit niet zeggen dat de moordenaars volledig ongestraft bleven. Dit brengt ons bij de vijfde bouwsteen: persoonlijk schuldgevoel is zwaarder dan de maatschappelijke straf. Oedipus werd het zwaarst gestraft van alle patricide-plegers, maar bij hem stond ook incest op het strafblad. Voorafgaand aan de ontdekking, werd Thebe geteisterd door droogte en ziektes. Toen Oedipus eenmaal achter de waarheid kwam, was zijn zelfhaat nog groter dan de straf van de goden. Hij stak zijn eigen ogen uit en smeekt verbannen te worden. Hij verachtte zijn wezen en noemde zichzelf τὸν ἄσεβῆ (goddeloze).³⁵ Oedipus werd gestraft voor de incest en de indirecte matricide (de zelfmoord van Jocaste) en daarom door de Erinyen van zijn moeder

²⁹ Nick Rennison, *Freud and Psychoanalysis* (Harpden 2015) 81-82.

³⁰ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 15.

³¹ Rank, *The birth of a hero*, 47, 48, 100. Vergelijk: het afwijzen van de familie door een profeet in het kader van: *nemo propheta in patria* (uw grootmoeder, broer of buurvrouw zal niet geloven dat u een profeet bent, maar een wildvreemde misschien wel).

³² Joseph Campbell, *The hero with a thousand faces* (Princeton 1968) 130.

³³ Campbell, *The hero with a thousand faces*, 121.

³⁴ Campbell, *The hero with a thousand faces*, 137.

³⁵ Soph. *OT*. 1440. Vertaald door Sir Richard Jebb, in: *The Oedipus Tyrannus of Sophocles* (Cambridge 1887).

Overigens, Sophocles noemt in *Oedipus Tyrannus*, ik parafrazeer, het volgende: veel mannen hebben in hun dromen met vrouwen geslapen (Soph. *OT*. 981-983). Dit is het Oedipuscomplex van Freud in een notendop.

achtervolgd. De patricide werd hem vergeven. Hij voelde zich persoonlijk echter wel het meest schuldig om de patricide en minder voor de indirecte matricide.³⁶

Dit zien we ook bij de andere patricide-plegers: zij worden vergeven maar voelen zich schuldig. Althaemenes dwaalde van verdriet rond in Griekenland en stierf van rouw, maar werd niet daadwerkelijk gestraft. Sterker nog, de goden droegen het volk op hem als held te eren.³⁷ Een ander voorbeeld: Perseus voelde zich schuldig om de dood van Acrisius. Van schaamte ruilde hij het rijk van zijn grootvader met dat van Megapenthes.³⁸ Maar verdere bestraffing komt niet ter sprake. Theseus kreeg een eigen rijk en Telegonus werd evenmin gestraft voor zijn daad. Het schuldgevoel was wel degelijk aanwezig, maar aangezien de moord in principe gerechtvaardigd was (bijvoorbeeld uit zelfverdediging) en de karakters zich niet bewust waren van het feit dat het de vader was die zij doodden, werden de patricide-plegers niet zwaar gestraft.

Zij werden zelfs na afloop vaak geheroïseerd, de zesde bouwsteen. Althaemenes verdween in de grond (χάσματος), wat gelijk gesteld kan worden aan (chtonische) heroïsering.³⁹ En in een andere versie verklaarde een orakel dat Althaemenes wel de eer van een held verdiende, wat het volk van Rhodos vervolgens schonk.⁴⁰ Telegonos werd volgens sommige versies naar de eilanden van de gelukzaligen gestuurd door Circe, wat ook gelijk gesteld kan worden aan heroïsering.⁴¹ Oedipus, Theseus en Perseus zouden ook allen culturele Griekse helden worden.

Als conclusie wil ik bovenstaande overeenkomsten kort samenvatten: 1. Er is een voorspelling die de patricide aankondigt. 2. Afstand tussen kind en ouders om de patricide te voorkomen. 3. De patricide is onbedoeld of onbewust. 4. Overname van de positie van de vader door de zoon. 5. Persoonlijk schuldgevoel is groter dan de door de samenleving of door de goden opgelegde straf. 6. Heroïsering na de dood.

2. Representatie van matricide: wraakzuchtige kinderen

Zoals in het vorige hoofdstuk de bouwstenen van patricide zijn besproken, komen hier de bouwstenen van de matricide in de Klassieke tragedies aan de orde. Deze bouwstenen wil ik

---

³⁶ Veszy-Wagner, 'Orestes the Delinquent', 377.

³⁷ Did. Sic. *Bibl.* 5.59.4.

³⁸ Moormann, *van Achilleus tot Zeus*, 542.

³⁹ Apoll. *Bibl.* 3.2.

⁴⁰ Did. Sic. *Bibl.* 5.59.4.

⁴¹ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 66, 14. Hij zou ook in de Romeinse mythologie een belangrijke rol gaan spelen als stichter van Tusculum, hulp verlenen aan Aeneas en voorvader worden van de Claudii-familie (Moormann, *van Achilleus tot Zeus*, 387).

bespreken aan de hand van het thematische patroon van de matricide-mythe dat Sourvinou-Inwood heeft opgezet. Voor dit patroon heeft ze de enige twee onbetwifelbare matriciden geanalyseerd: Clytemnestra en Orestes, en Eriphyle en Alcmaeon.⁴²

- De moeder veroorzaakt de dood van haar man en is vijandig (direct en/of indirect) jegens haar zoon;
- De zoon vermoordt haar;
- Hij is besmet, wordt krankzinnig en wordt achtervolgd door de Erinyen;
- Zijn reiniging is lastig maar lukt hem uiteindelijk door goddelijke hulp.⁴³

In dit hoofdstuk wordt de analyse van Alcmaeon en Orestes nader besproken aan de hand van het bovenstaande patroon en worden de variaties en overeenkomsten uitgelicht. In het volgende hoofdstuk zullen deze bouwstenen en de bouwstenen van de patricide-structuur vervolgens tegenover elkaar geplaatst worden om een beeld te krijgen van de variatie in representatie.

Vijandigheid tussen moeder en zoon

De eerste bouwsteen die in zowel Alcmaeon als Orestes terugkeert is: de moeder veroorzaakt de dood van de vader en is vijandig tegenover de zoon. De moord op de echtgenoot ontnemt het kind niet alleen de vader, maar plaatst het kind ook in de verplichte positie wraak te moeten nemen in de toekomst. In sommige gevallen vormt de moeder ook een expliciete bedreiging voor het leven van het kind. De laatstgenoemde directe vijandigheid naar de zoon is niet in alle versies aanwezig, waardoor zowel Sourvinou-Inwood als Delcourt, dit als secundaire subcategorie afschrijven.⁴⁴

Er zijn in ieder geval tien tragedies van Alcmaeon bekend.⁴⁵ Van allemaal zijn er slechts verwijzingen of karige fragmenten over. Van de *Bibliotheca* van Apollodorus en Aristoteles die meerdere malen naar deze tragedies verwijzen, kunnen we een beeld scheppen van de structuur van het Alcmaeon-verhaal in de Klassieke tijd. Nadat Amphiaraus, de echtgenoot van Eriphyle, in een orakel zag dat zijn geplande expeditie naar Thebe gedoemd was te mislukken, trok hij zich aanvankelijk terug.⁴⁶ Zijn vrouw Eriphyle werd echter omgekocht door Polynices met een

---

⁴² Er zijn nog enkele andere varianten waarin onder andere Delcourt het thema matricide bespeurt. Dan vindt er geen daadwerkelijke matricide plaats, maar is het een onderliggende, vermomde variant (matricide censuree). Gezien de ruimte zal hier enkel de focus liggen op de letterlijke, onverbloemde matricide. Delcourt, *Oreste et Alcmeon*, 55-65.

⁴³ Sourvinou-Inwood, *Theseus and son*, 9. Opsomming zelf toegevoegd voor overzichtelijkheid.

⁴⁴ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 9; Delcourt, *Oreste et Alcmeon*, 47.

⁴⁵ Twee van Euripides (480-406 v.Chr.), verder één van Sophocles (497/6-406/5 v.Chr.), Agathon (448-400 v.Chr.), Nichomachus (vijfde eeuw v.Chr.), Astydamos (vierde eeuw v.Chr.), Euaretus (tweede helft vierde eeuw v.Chr.), Theodectes (380-340 v.Chr.), Achaeus (484-? v.Chr.), Accius (170-80 v.Chr. Romeins) en Ennius (239-169 v.Chr. Romeins) Jocelyn Penny Small, 'The Matricide of Alcmaeon', *Mittlungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Roemische abteilung* 83 (1976). Dit artikel zal verder niet meer aan de orde komen omdat het zich enkel focust op Etruskische vazen en grafkunst.

⁴⁶ Apoll. *Bibl.* 3.6.2.

ketting, zodat zij haar man zou overhalen toch mee te gaan, waarin zij slaagde.⁴⁷ Voordat Amphiarus vertrok, beval hij zijn zoons Alcmaeon en Amphilochus dat zij hun moeder moesten vermoorden zodra zij volwassen waren.⁴⁸ De eerste slag tegen Thebe faalde inderdaad en Amphiarus stierf. Zo werd Eriphyle, vanwege haar hebzucht, de oorzaak van de dood van haar man. Enkele fragmenten die nog zijn overgedragen, afkomstig van de *Epigoni* van Sophocles, vervloeken een verschrikkelijke vrouw, dat vermoedelijk op Eriphyle slaat.⁴⁹ Een ander fragment, noemt de moeder van Alcmaeon de ‘echtgenoot-slachtende vrouw’.⁵⁰ Uit het vervolg van het verhaal van Apollodorus blijkt dat Eriphyle ook mogelijk vijandigheid jegens haar zoon vertoonde. Wanneer tien jaar later de *Epigoni*, de zonen van de gevallen krijgers van de eerste slag bij Thebe, wraak willen en opnieuw een veldslag ondernemen, was Alcmaeon aanvankelijk terughoudend omdat hij eerst Eriphyle wilde straffen, zoals hij zijn vader had beloofd. Eriphyle werd echter opnieuw omgekocht, nu met een mantel en door Thersander en haalde Alcmaeon over mee te gaan naar Thebe.⁵¹ Opnieuw plaatste Eriphyle hebzucht boven haar verwanten. Deze extra directe vijandigheid tussen Alcmaeon en Eriphyle die Apollodorus bespreekt is echter niet in alle versies aanwezig en lijkt een latere toevoeging te zijn en oogt geforceerd. De matricide in Apollodorus wordt een wraakactie in plaats van een blijk van devotie aan de vader.⁵²

Net zoals Eriphyle was Clytannestra, moeder van Orestes en Elektra en echtgenote van de oorlogsheld Agamemnon, verantwoordelijk voor de dood op haar man. Zij was woedend op Agamemnon omdat hij vlak voor de Trojaanse oorlog hun dochter Iphigeneia had geofferd. Clytannestra nam een minnaar, Aegisthus, en zon op wraak. Er is enige variatie in de beschrijving van de moord op Agamemnon. In sommige versies is Aegisthus de uitvoerder en helpt Clytannestra mee, bij andere is het Clytannestra die met de bijl zwaait en haar man en zijn nieuwe Trojaanse minnares Cassandra, vermoordde.⁵³ Vanaf Pindarus en de latere tragedies ligt de nadruk in ieder geval op de participatie van Clytannestra. Bij Homerus staat

---

⁴⁷ Apoll. *Bibl.* 3.6.2. Amphiarus had Eriphyle verboden om cadeaus van Polynices te accepteren, maar zij had dit toch gedaan. De reden dat Eriphyle zoveel macht had over Amphiarus, heeft te maken met een eed die Adrastus, de broer van Eriphyle, en Amphiarus samen zwoeren: indien zij ergens niet uitkwamen zou Eriphyle het laatste woord hebben. Akiko Kiso, ‘Notes on Sophocles *Epigoni*’, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 18 (1977) 207-228, aldaar 207-208.

⁴⁸ Apoll. *Bibl.* 3.6.2; Did. Sic. *Bibl.* 4.65.

⁴⁹ Kiso, ‘Notes on Sophocles’ *Epigoni*’, 207 (Frg: 189).

⁵⁰ Kiso, ‘Notes on Sophocles’ *Epigoni*’, 208 (Frg: 187). De auteur is niet zeker, mogelijk Sophocles, maar het is in ieder geval afkomstig van een werk getiteld de *Epigoni*.

⁵¹ Apoll. *Bibl.* 3.7.2.

⁵² Kiso, ‘Notes on Sophocles’ *Epigoni*’, 214.

⁵³ In Aegisthus’s *Agamemnon* is het Clytannestra die Agamemnon in het bad keer op keer slaat met een bijl, uit verdriet om haar dochter. In Sophocles’ en Euripides’ *Elektra* gebeurt dit niet in het verhaal, maar wordt er naar verwezen, waarin Elektra verteld dat Aegisthus en Clytannestra samen Agamemnons hoofd hebben gespleten met een bijl (Soph. *Elek.* 95-100) en bij Euripides was Aegisthus de dader, met hulp van Clytannestra (Eur. *Elek.* 157).

Aegisthus nog centraal.⁵⁴ De vijandigheid tussen moeder en kind is ook hier aanwezig. Bij Euripides, Sophocles als Aeschylus wordt duidelijk dat baby Orestes uit zijn vaderland is gesmokkeld om hem te beschermen tegen Aegisthus en zijn moeder.⁵⁵ Ook de relatie tussen Elektra en haar moeder is niet vriendschappelijk: Elektra's hoge status wordt ontnomen en bij Euripides moet ze zelfs met iemand van lage status trouwen met als doel haar nageslacht te verzwakken.⁵⁶

De zoon doodt met voorbedachten rade de moeder

De moord op de vader vormde de motivering van de tweede bouwsteen: de matricide met voorbedachte rade. Deze hangt nauw samen met derde bouwsteen: de legitimatie van de matricide door een orakel. Deze twee bouwstenen worden hier dan ook samen besproken. Te beginnen met Alcmaeon, die zijn moeder Eriphyle doodde vanwege de eerdergenoemde dood van zijn vader en diens bevelen, wat Alcmaeon al enige tijd van plan was.⁵⁷ Volgens sommige versies hielp het broertje Amphilochus ook mee. Alcmaeon zou volgens Apollodorus in overeenstemming hebben gehandeld met het orakel van Apollo.⁵⁸ Dit blijkt ook in een overgebleven fragment van de *Eriphyle* van Sophocles. Hier wordt het volgende uitgesproken, waarschijnlijk door het broertje Amphilochus: 'Wie ben ik, slechts een sterveling, om te vechten tegen een door de goden gezonden lot.'⁵⁹ Hij verwees hiermee vermoedelijk naar de aanstaande matricide. De nadruk op de aansporing van de goden is noemenswaardig.⁶⁰

Ook bij Orestes werd de moord van te voren beraad. Elektra en Orestes verzinnen, in samenwerking met hun leermeester en/of Pylades, een uitgebreid plan om hun wraak te bewerkstelligen en Clytämnestra en Aegisthus te vermoorden. De plannen variëren per versie maar ze slagen allemaal. In de tragedies is de aansporing van het orakel duidelijk aanwezig. Bij Sophocles vertelde Orestes hoe het Pythische orakel hem instrueerde wraak te nemen op de

---

⁵⁴ Hom. *Odyss.* 1.280. Vertaald door A.T. Murray, in: *The Odyssey* (London 1919).

⁵⁵ Soph. *Elek.* 1-15. Vertaald door Sir Richard Jebb, in: *The Electra of Sophocles* (Cambridge 1894). Eur. *Elekt.* 1-50. Vertaald door E.P. Coleridge, in: *Euripides. The Complete Greek drama* edited by Whitney J. Oates and Eugene O'Neill, Jr. (New York 1938). Pin. *Pyth. Od.* 11.15-20. Vertaald door Diana Arnsion Svarlien (1990).

⁵⁶ Eur. *Elektr.* 1-50.

⁵⁷ Er bestaat één variant van de Alcmaeon mythe waarin Alcmaeon zich niet bewust was van de matricide. Dit wordt duidelijk uit de *Poetica* van Aristoteles (Arist. *Poet.* 1453b.) Aristoteles benadrukt dat het niet juist is traditionele verhalen te rigoureus te veranderen. Maar een schrijver mag wel met het plot spelen en traditie op een speelse manier gebruiken. Hij noemt vervolgens de Alcmaeon van Astydamas, een tragedieschrijver uit de vierde eeuw v. Chr., waarin Alcmaeon zich niet bewust was van het feit dat hij zijn moeder doodde. Dit, wat duidelijk wordt bestempeld als een variatie op het gebruikelijke verhaal, maakt de vergelijking echter onnodig gecompliceerd en zal hier buiten beschouwing gelaten worden. De focus van dit paper ligt bovendien op de vijfde eeuw en in de vijfde-eeuwse traditie was Alcmaeon zich bewust van zijn misdaad.

⁵⁸ Apoll. *Bibl.* 3.7.5.

⁵⁹ Kiso, 'Notes on Sophocles' Epigoni', 208, 216.

⁶⁰ Dit is volgens Delcourt en Sourvinou-Inwood een latere toevoeging. Blijkbaar was het wel reeds aanwezig bij Alcmaeon en Orestes in de Klassieke tragedies.

moordenaars van zijn vader.⁶¹ Bij Euripides was ook het orakel van Apollo verschenen, wat de reden was voor Orestes om terug te keren.⁶² En bij Aeschylus was dit orakel mede de reden dat Orestes werd vrijgesproken in de *Eumenides*.⁶³

Vergelding en vergeving

Door deze misdaad zijn zowel Alcmaeon als Orestes besmet. Dit is de vierde bouwsteen. Deze besmetting gaat gepaard met een achtervolging van de Erinyen en krankzinnigheid. De Erinyen zijn geboren uit het bloed dat op de aarde viel bij de castratie van Ouranos. Deze wraakgodinnen zijn gespecialiseerd in de bestraffing van misdaden tussen bloedverwanten. Zij achtervolgen hun slachtoffer en maken hem krankzinnig.⁶⁴ Paradoxaal genoeg, is de moord op de moeder, zoals Wieland het beschrijft, dé manier om voor eeuwig aan haar verbonden te zijn. Zij zal je achtervolgen met ‘a ghostly persecutory quality which terrorizes the psyche and creates an air of unreality.’⁶⁵ Dit beschrijft bijzonder accuraat de Erinyen.

Alcmaeon werd volgens Apollodorus bezocht door de ‘ἐρινὺς τοῦ μητρῶου φόνου’, de ‘Erinyen van de moederlijke straf’ en werd krankzinnig.⁶⁶ Hoewel de Erinyen niet letterlijk in alle versies worden genoemd, althans niet in wat er van over is, merkte Sourvinou-Inwood wel terecht op dat door het gebruik van terminologie zoals ‘νόσος’ en ‘μανία’, dit geïmpliceerd zou zijn.⁶⁷ Ook Orestes werd door de Erinyen geteisterd. Orestes werd krankzinnig en moest net als Alcmaeon een lange reis afleggen, achtervolgd door de Erinyen, om gezuiverd te kunnen worden. Deze achtervolging wordt in de *Eumenides* en de *Orestes* van Euripides beschreven.⁶⁸

De Erinyen hangen nauw samen met de vijfde bouwstenen: de zuivering. Dit was lastig maar door goddelijke interventie, zou het lukken. Alcmaeons purificatieritueel bestond uit twee fases: eerst vertrok hij naar Oicles, gevolgd door zijn reis naar Phegeus in Psophis, waar hij diens dochter trouwde.⁶⁹ De purificatie bleek echter niet volledig en de grond raakte verdroogd. Op aanraden van een orakel van Apollo ging Alcmaeon naar de rivier en riviergod Achelöus. Alcmaeon moest namelijk een stuk land vinden dat niet bestond op het moment dat hij zijn

---

⁶¹ Soph. *Elek.* 34-35.

⁶² Eur. *Elek.* 981, 86-90.

⁶³ Aesch. *Eumen.* 178, 594-595. Vertaald door Herbert Weir Smyth, in: *Aeschylus* (Cambridge 1926).

⁶⁴ Moormann, *van Achilles tot Zeus*, 219-220.

⁶⁵ Wieland, *The undead mother*, 186.

⁶⁶ Apoll. *Bibl.* 3.7.5.

⁶⁷ Sourvinou Inwood, *Theseus as son*, 63.

⁶⁸ Gedurende zijn krankzinnigheid zou Orestes volgens Pausanias zijn eigen vinger hebben afgebeten: daar werd de Tombe van de Vinger werd geplaatst. Paus. *Desc. Gr.* 8.34.2. Vertaald door W.H.S. Jones, Litt.D., and H.A. Ormerod, in: *Pausanias. Description of Greece* (London 1918).

⁶⁹ Apollodorus verwijst ook naar een ander werk van Euripides. Alcmaeon kreeg hier kinderen met Manto, dochter van Teresias, gedurende zijn krankzinnigheid. Hun kinderen werden onder voogdij van de koning Creon geplaatst. De dochter, Tisiphone, werd echter door de koningin als slaaf verkocht. Zij werd door Alcmaeon gekocht en is de familie weer herenigd. (Apoll. *Bibl.* 3.7. 7.).

moeder had gedood. De Achelöus rivier was zo sterk dat het met elke golf grond mee nam en nieuw land creëerde, wat voor Alcmaeon goed uitkwam.⁷⁰ Hier settelde hij zich en trouwde met de dochter van de riviergod.⁷¹ Toch leefde hij niet lang en gelukkig. Uiteindelijk wordt hij door zijn eerste schoonfamilie gedood.⁷²

De purificatie van Orestes was net zo lastig. Volgens de *Eumenides* zoekt Orestes toevlucht in de tempel van Delphi: Apollo had hem immers aangespoord de moord te plegen. Apollo kon Orestes echter niet beschermen voor de consequenties en Orestes moest voor de rechtbank in Athene komen. De Erinyen wilden hun verdiende slachtoffer maar Orestes benadrukte dat hij het orakel had opgevolgd. Uiteindelijk was de uitslag gelijk en werd Orestes vrijgesproken.⁷³ Athene verdedigde in dit proces Orestes. Volgens Jacobs is deze inmenging van Athene essentieel voor de ontkenning van de moeder. Athena werd immers geboren uit het hoofd van Zeus, nadat deze Metis had ingeslikt. De geboorte vond in principe plaats zonder moeder. Apollo, en Athene later ook, stelde op basis hiervan dat de vader belangrijker was dan de moeder. Dit ‘versoepelde’ de matricide.⁷⁴

In het bovenstaande schrijven is een uiteenzetting gegeven van de verschillende bouwstenen van de matricide-structuur, met een focus op de tragedies van Sophocles, Euripides en Aeschylus. We kunnen vijf bouwstenen onderscheiden: 1. Vijandigheid jegens de vader (en in sommige gevallen ook direct jegens de zoon) door de moeder. 2. Uit wraak voor de moord op de vader doodt de zoon met voorbedachten rade de moeder. 3. Deze moord wordt gerechtvaardigd door orakels (van Apollo). 4. Als straf wordt de zoon door de Erinyen van zijn moeder achtervolgd en wordt krankzinnig. 5. Uiteindelijk, na een lange reis, wordt hij vergeven.

3. Patricide en matricide vergeleken: een kwestie van schuld

In de vorige hoofdstukken zijn de bouwstenen van patricide en matricide beschreven. Het doel van dit hoofdstuk is deze twee representaties systematisch tegen elkaar af te zetten, met als doel de grootste verschillen te duiden, te beginnen met een vergelijkende weergave.

---

⁷⁰ Thuc. 2.102.5. Vertaald door J.M. Dent; E.P. Dutton (New York; London 1910).

⁷¹ Apoll. *Bibl.* 3.7.5.

⁷² Alcmaeon gaat terug naar Phegeus om de mantel en ketting te halen van zijn moeder, die hij aan zijn eerste vrouw had gegeven, omdat zonder deze twee geschenken zijn tweede vrouw niet bij hem wilde blijven. In Phegeus zegt hij dat hij de mantel en ketting aan Delphi wilt offeren. Als de koning achter deze leugen komt, laat hij zijn zoons Alcmaeon doden. Alcmaeons eerste vrouw was boos en werd in een kist gevangen gezet en verkocht als slaaf. Later zouden de zoons van Callirhoe en Alcmaeon, die door Zeus extra snel volwassen werden gemaakt, wraak nemen op de zonen van Phegeus en op Phegeus zelf (Apoll. *Bibl.* 3.7.6-7).

⁷³ Aesch. *Eumend.* 735-741.

⁷⁴ Jacobs, *On Matricide*, 106-108.

Narratieve analyse

Op basis van de thematische structuren die mede zijn opgezet aan de hand van Sourin-vou-Inwoods patronen, staan hier matricide en patricide tegenover elkaar

<u>Structuur</u>	<u>Matricide</u>	<u>Patricide</u>
<i>Wat voorafging</i>	Moeder veroorzaakt de dood van de vader en is vijandig jegens haar zoon.	Afstand tussen zoon en ouders. De zoon wordt ten vondeling gelegd of vertrekt zelf.
<i>Uitvoering</i>	De zoon doodt zijn moeder (met voorbedachte rade en soms met hulp van broer/zus)	Per ongeluk of in onwetendheid over het feit dat het zijn vader is, doodt de zoon de vader uit zelfverdediging. Overname van de positie van de vader.
<i>Straf</i>	Krankzinnigheid en achtervolging door Erinyen	Persoonlijk schuldgevoel is sterker dan straf van de maatschappij of goden.
<i>Oplossing?</i>	Verlossing is lastig, maar wordt uiteindelijk behaald door goddelijke hulp.	Heroïsering na dood.
<i>Orakel interventie</i>	Orakel van Apollo spoort de moord aan.	Orakel of droom waarschuwt de vader voor de moord en de voorspelling komt altijd uit.

Vrijwillig en onvrijwillig, rechtvaardig en onrechtvaardig

Een van de meest opvallende verschillen tussen de matriciden en patriciden betreft de kwestie van schuld. Bij matricide wisten de daders exact wat ze deden, het motief was wraak en ze pleegden de moord met voorbedachten rade. Bij patricide daarentegen waren de daders zich

niet bewust van het feit dat de man die zij doodden hun vader was. Het was een gewone huis-tuin-en-keuken moord die door de grilligheid van het noodlot een heuse patricide bleek te zijn.

We kunnen deze misdaden aan de hand van Aristoteles specifiek duiden, middels de *Ethica Nicomachea*. Samengevat, kunnen de matriciden als *ἐκούσιον*, vrijwillige acties, en patriciden als *ἀκούσιον*, onvrijwillige acties, worden gecategoriseerd.⁷⁵ Hoewel in beide gevallen de actie vanuit de persoon zelf werd verricht, wat het beiden, in principe, tot vrijwillige acties zou maken, speelt bij de patriciden onwetendheid een grote rol. Enkel indien een individu zich bewust is van alle omstandigheden kan hij/zij vrijwillig handelen. Indien de daad uit onwetendheid is verricht en de persoon achteraf spijt voelt, kan er gesproken worden van een onvrijwillige actie.⁷⁶ Aangezien de patricide-plegers zich niet bewust waren van het feit dat zij in een gevecht waren geraakt met hun vader, misten zij belangrijke kennis en zijn hun acties aldus onvrijwillig. Dit feit maakt de gepleegde patriciden minder kwalijk: derhalve zijn hun straffen ook minder zwaar.

Bij matricide daarentegen was het een vrijwillige actie en derhalve zijn de straffen zwaarder. Toch werd de moord duidelijk gelegitimeerd en is de uiteindelijke straf ‘relatief’ klein. De dood van de vrouw werd weliswaar als rechtvaardig beschouwd, maar de matricide zelf bezat een zekere ambiguïteit. In de *Rhetorica* citeert Aristoteles de tragedieschrijver Theodectes, dat exact deze ambivalentie van de ‘rechtvaardigheid’ verbeeldt. De beslissing bij Alcmaeon was als volgt: Eriphyle behoorde inderdaad te sterven, maar het was eigenlijk niet Alcmaeon’s taak haar te doden.⁷⁷ Aristoteles citeerde dit stuk om duidelijk te maken dat er een onderscheid bestaat tussen de daad en de dader, en dat de straf hier relatief naar aangepast moest worden.⁷⁸ Voor een zoon is het erger om zijn eigen moeder te vermoorden (daarom dient zijn straf zwaarder te zijn), dan voor een willekeurige man die andermans moeder doodt. Dit motto komt ook bij Euripides *Elektra* ter sprake. De matricide werd een rechtvaardige straf genoemd, maar Orestes had niet rechtvaardig gehandeld.⁷⁹ Dat is de kern van de rechtvaardigheid van de gepleegde matricide: de daad was gerechtvaardigd, maar het had niet door het kind uitgevoerd moeten worden. Hun misdaad was echter wel noodzakelijk om de orde in de familie te herstellen. De moeder had in de eerste instantie wanorde gecreëerd door het doden van de vader. Met de matricide ontstond opnieuw wanorde, maar had als doel de orde te herstellen. Na de zuivering van de zoon was de orde volledig hersteld.⁸⁰ De matricide moest dus plaatsvinden:

---

⁷⁵ Arist. *Nic. Et.* 3.1110a. Vertaald door H. Rackham, in: *Aristotle in 23 Volumes. Vol 19* (London 1934).

⁷⁶ Arist. *Nic. Et.* 3.1111a.

⁷⁷ Aristot. *Rhet.* 2.23.3.

⁷⁸ Aristot. *Rhet.* 2.23.3.

⁷⁹ Eur. *Elek.* 1245.

⁸⁰ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 10.

de orde moest hersteld worden en de vader moest gewroken worden, anders dan zou de zoon, vanwege de afvalligheid jegens zijn vader door hem niet te wreken, besmet blijven en de wanorde voortduren.⁸¹

Daar komt nog bij dat de noodzakelijkheid van de matricide nogmaals aangeraden werd door de interventie van het orakel die de zonen tot de moord aanzette. Dit nam een gedeelte van de schuld bij hen weg en plaatste het bij Apollo die het orakel had gezonden. Het is opvallend dat de orakelinterventie bij matricide direct de moord aanspoorde, maar bij patricide het orakel voor de moord waarschuwde en daarmee nog steeds indirect veroorzaakte. Het orakel fungeerde immers als voedingsbodem voor het latere misverstand. In beide gevallen is het orakel (*i.e.* de goden) verantwoordelijk voor de misdaad en zijn de karakters in de tragedies ondergeschikt aan de wil van de goden.

Bij patricide was de moord dus onvrijwillig en onrechtvaardig, bij matricide was de moord vrijwillig maar rechtvaardig, maar allen waren noodzakelijk en onvermijdelijk in de ogen van de goden. Patricide in zijn meest pure, opzettelijke vorm, lijkt hierdoor iets onvoorstelbaars terwijl het bij matricide wel als mogelijkheid werd gezien.⁸² Wraak op de moeder voor de dood van de vader, was tot op zekere hoogte, acceptabel (het is niet gewenst maar onder de omstandigheden, was het de best mogelijke oplossing). Ik heb tot op heden geen tragedie gevonden waarin de vader wordt vermoord als wraak voor de moord op de moeder. Daarom zou men kunnen concluderen dat de macht van de moeder over het kind in tragedie, simpelweg, niet zo ver reikte. Het kind kon zijn vader niet doden, enkel omdat deze man hem zijn moeder ontnomen had en de moeder kon dat het kind niet opdragen zijn eigen vader te doden.

Uiteindelijk toont de matricide zo niet zozeer de afvalligheid jegens de moeder, maar de loyaliteit jegens de vader. Het motief van de moord is immers wraak. Het feit dat de moordenaar de moeder is, is irrelevant. De vernietiging van de moeder bij Alcmaeon en Orestes toont de devotie voor de vader. Concreet gezien wordt dit duidelijk uit de opmerking van Apollo in de *Eumenides*. Hij stelde, met Athena als voorbeeld, dat de vader belangrijker was dan de moeder en derhalve de matricide vergeven moest worden, omdat de misdaad de vader juist had geëerd.⁸³

---

⁸¹ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 10.

⁸² Psycho-analytica Veszy-Wagner verklaart dit verschil vanuit een psychoanalytische hoek: zij meent dat matricide wel een *crime passionelle* kon zijn, vanwege de oedipale verlangens van de zoon voor zijn moeder, maar bij kon dat niet. De zoon kon wel degelijk, indien hij zijn moeder zag als verleidster, haar dood voorstellen, maar bij de vader had hij niet die gevoelens. Veszy-Wagner, 'Orestes the Delinquent', 375.

⁸³ Jacobs, *On Matricide*, 106-108.

De afgewende matricide

De beperkte macht van de moeder wordt ook duidelijk in een andere categorie mythen. Naast de eerder besproken matriciden zijn er ook nog twee verhalen waarin de matricide net wordt voorkomen. Dit betreft de mythe van Ion en Creusa en die van Telephos en Auge.⁸⁴ De basale structuur van deze twee verhalen zijn zeer vergelijkbaar.

- De moeder krijgt een zoon;
- Zij verstoot het kind en het groeit bij een andere familie op;
- De zoon komt terug en vormt een bedreiging voor de moeder;
- Onbewust van het feit dat dit haar zoon is, tracht de moeder hem te doden;
- Dit mislukt en de zoon neemt wraak;
- Net voordat hij zijn moeder kan doden, herkennen ze elkaar als moeder en zoon, maken ze het goed en is de matricide afgewend.⁸⁵

De overeenkomsten met de bouwstenen van de patricide-structuur zijn moeilijk te ontkennen. Er is echter een groot verschil: de moeder blijft leven, de vader sterft. Als de moeder het kind in de steek laat, blijken de gevolgen niet catastrofaal, maar als de vader dat doet wel.⁸⁶ Dit loopt volgens Sourvinou-Inwood parallel aan de realiteit. De vader had het laatste woord over het kind. Hij kon zijn kind uit huis zetten en had het recht hem te ontkennen: deze angst voor de macht van de vader vond zijn expressie in mythes.⁸⁷ Deze historische verklaring schiet mijns inziens enigszins te kort in het verklaren van de representaties van de bewuste, wraakzuchtige matricide en onbewuste, accidentele patricide. Daarom wil ik daar in het volgende hoofdstuk extra aandacht aan besteden door de Griekse familie onder de loep te nemen.

---

⁸⁴ **Ion en Creusa**

Ion was het kind van Creusa en Apollo. Creusa wilde Ion echter niet en liet hem achter in de wildernis. Ion groeide op in Delphi bij de Pythia. Creusa trouwde met Xouthos maar zij kregen geen kinderen. Xouthos ging naar het orakel van Delphi voor hulp. Apollo vertelde Xouthos dat Ion, die daar rondliep, Apollo's zoon was. Xouthos wilde Ion wel adopteren. In de waan dat Ion een kind van Xouthos was met een andere vrouw, probeerde Creusa Ion te vergiften. Ion ontdekte dat en viel haar aan. Net voordat hij haar wilde doden, kwamen ze erachter dat ze moeder en zoon waren (deus ex machina) en maakten zij het goed. Dit wordt o.a. verbeeld in Euripides, *Ion*.

Telephos en Auge

De vader van Auge kreeg een orakel die meldde dat de zoon van Auge zijn eigen zoons (dus Auge's broers) zou doden. De vader probeerde te voorkomen dat Auge een kind kreeg, maar uiteindelijk werd Auge toch zwanger van Herakles. Zij liet het kind Telephos achter en het groeide bij een andere familie op. Als volwassen man doodde Telephos inderdaad zijn ooms. Auge werd uitgehuwelijkt aan Telephos. Auge trachtte Telephos te doden, maar Telephos kwam erachter en wilde haar bijna doden. Ze herkenden elkaar net op tijd en de matricide werd voorkomen. Dit wordt o.a. verbeeld in Euripides, *Telephus*. (verloren).

⁸⁵ Verkort patroon op basis van Sourvinou-Inwoods beschrijvingen van de mythes (Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 13).

De reden dat ik dit niet heb geplaatst bij het hoofdstuk van matricide is simpel: officieel is het geen matricide maar een poging tot matricide. Het leek me incorrect het direct onder matricide te plaatsen.

⁸⁶ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 15.

⁸⁷ Sourvinou-Inwood, *Theseus as son*, 15.

4. Klassiek Athene en de *Oikos*: respect en conflict

In het vorige hoofdstuk is het verschil tussen de representatie van matricide en patricide onderzocht. In dit hoofdstuk ga ik proberen de historische achtergrond te schetsen wat betreft familieverhoudingen tussen ouders en kinderen in het klassieke Griekenland en de daaruit resulterende familiale spanningen. Mijn these is dat de vijfde-eeuwse representaties van matricide en patricide in de tragedie een reflectie zijn van de Griekse familieverhoudingen en dat de specifieke kenmerken van deze familieverhoudingen ook de opvallende discrepantie tussen de twee representaties kunnen verklaren. De overvloed aan psychoanalytische interpretaties die het verschil in matricide en patricide in de mythologie poogden te verklaren vanuit het onderbewuste, kunnen we in deze context als irrelevant terzijde schuiven. Op basis van de voorgaande analyse van de tragedie en de komende historische schets, wil ik bewijzen dat wat op het toneel speelde wel degelijk iets kan zeggen over de waarden en normen van de Griekse familie. Vooral als de focus ligt op één specifiek aspect, en niet op een groot onbegreend onderwerp als ‘familie’ in het algemeen, blijkt het wel degelijk mogelijk om historisch bruikbare informatie over de antiek-Griekse familieverhoudingen te vinden in tragedies.

De Griekse oikos: de macht van de vader

De *oikos* bestond uit mensen die aan elkaar verwant waren via bloed, huwelijk, adoptie en zaken als bezit, met als basisconstituenten vader, moeder, kinderen en slaven.⁸⁸ Allereerst is het belangrijk op te merken dat de echtgenoot en vader binnen deze *oikos* absoluut heerser was. Hij vervulde drie rollen: echtgenoot, vader en slavenmeester.⁸⁹ Hij bezat de absolute autoriteit in alle drie de rollen. De man en vrouw gingen samen een partnerschap aan, *koinonia*. Dit was volgens Aristoteles geen gelijke machtsrelatie; de man had de overhand.⁹⁰ De meester van de *oikos* werd de *kyrios* genoemd. Indien de *kyrios* weg was, kon de vrouw als *kyria*, wel tijdelijk de zorg op zich nemen, maar uiteindelijk was de *kyrios* bij terugkomst weer de hoogste autoriteit.⁹¹ Als politiek actieve burger linkt de man de *oikos* aan het overkoepelende Griekse familieverband, de *polis*. Vrouwen waren uitgesloten in het publieke leven en bezaten geen politiek zeggenschap.⁹² Vrouwen maakten dus deel uit van de *oikos* van hun echtgenoten en waren via hen aan de *polis* gerelateerd.

---

⁸⁸ Aristot. *Pol.* 1.1253a. Vertaald door H. Rackham, in: *Aristotle in 23 Volumes. Vol 21* (London 1944).

⁸⁹ Aristot. *Pol.* 1.1253b.

⁹⁰ Aristot. *Pol.* 1.1252a.

⁹¹ Lacey, *The family in classical Greece*, 21-22.

⁹² Pomeroy, *Families in classical and Hellenistic Greece*, 20, 21.

Net als volledige autoriteit over de vrouw bezat de vader ook volledige autoriteit over zijn kinderen. De acceptatie van de vader in de *oikos* was de eerste stap voor het officiële lidmaatschap in de *polis*.⁹³ Bij dit ritueel, de *amphidromia*, introduceerde de vader het nieuwe kind in de familie. Hij kon het echter ook illegitiem verklaren en aan zijn lot overlaten. Dit laat een sterke ongelijkheid zien in de relatie tussen vader en kind: de vader bepaalde wat er met het kind gebeurde.⁹⁴ De vaderlijke autoriteit over de zoon was tot de minderjarigheid beperkt. Wanneer de zoon eenmaal volwassen werd, kreeg het recht op eigen bezit.⁹⁵ De dochter werd overigens over het algemeen ondergewaardeerd door de vader. De zoon was belangrijker voor hem. Deze zou immers later in zijn voetsporen treden.⁹⁶ Dochters waren slechts een economische last en zodra zij trouwden zouden zij de *oikos* van hun vader verlaten. De band tussen moeder en dochter daarentegen, was vermoedelijk het sterkste en meest liefdevol.⁹⁷

De plicht van het kind gehoorzaam te zijn en respect te tonen was geen kwestie van simpele dankbaarheid. Het stond daarboven. Indien kinderen geen respect toonden voor hun ouders, werden zij van goddeloosheid beticht.⁹⁸ Het werd gezien als een schending van het heilige recht van de familie; een absolute zonde tegen de oppergod Zeus zelf.⁹⁹ Een van de taken betrof het verplegen van de ouders wanneer deze niet meer voor hen zelf konden zorgen.¹⁰⁰ Het eren van de beide ouders was dus een universele wet. Maar uiteindelijk was de Griekse samenleving gebaseerd op loyaliteit en plichtsgetrouwheid van de zoon op de vader.¹⁰¹ De autoriteit van de vader stond hoger dan die van de moeder. De gehoorzaamheid tegenover de vader was belangrijker dan gehoorzaamheid tegenover de moeder en een jongen die zich immers ontwikkelde tot volwassen man: ‘should not be called a woman’s but a father’s.’¹⁰²

Het dagelijks familieleven propageerde, gelijk met het democratisch systeem, de onderdanigheid van vrouwen. De gelegenheid tot conflict in de familie lag dus niet zozeer tussen man en vrouw of vader en dochter. Alle volwassen mannen daarentegen waren in principe gelijk voor de wet. Dit was problematisch voor een vader en zijn (bijna)volwassen zoon, waarvan de vader in principe nog steeds de *kyrios* was. En daar de zoon vaak nog

---

⁹³ Pomeroy *Families in classical and Hellenistic Greece*, 26.

⁹⁴ Strauss, *Fathers and sons*, 1, 2.

⁹⁵ Martin, ‘Zur Stellung des Vaters’, 99.

⁹⁶ Mark Golden, *Children and Childhood in classical Athens* (Baltimore 1990) 94, 95.

⁹⁷ Philip E. Slater, ‘The Greek Family in tragedy’, *Arethusa* 7 (1974) 1, 9-44, aldaar 22. Vergl. Demeter en Kore mythe.

⁹⁸ Joseph William Hewitt, ‘Gratitude to Parents in Greek and Roman Literature’, *The American Journal of Philology* 52 (1931) 1, 30-48, aldaar 30 en 34.

⁹⁹ Hewitt, ‘Gratitude to parents’, 36.

¹⁰⁰ Martin, ‘Zur Stellung des Vaters’, 99.

¹⁰¹ Hewitt, ‘Gratitude to parents’, 31, 32.

¹⁰² Golden, *Children and Childhood*, 102.

afhankelijk was van het sociale en/of financiële netwerk van zijn vader kon dit de nodige spanningen opleveren.¹⁰³

Conflict binnen de familie

Zoals in de parricide-tragedies perfect geïllustreerd wordt, zien we enerzijds een duidelijke loyaliteit tussen ouders en kinderen en anderzijds een sterke opstandigheid. Strauss ziet deze ambivalentie in de gehele Griekse cultuur terugkeren. De loyaliteit tussen ouder en kind noemt hij de ‘major key’ en de erkenning van en admiratie voor de conflicten de ‘minor key’. De ‘major key’ bevestigde de vaderlijke autoriteit, maar de ‘minor key’ is enigszins ambigu: waarom zou men conflict verbeelden? Verschillende redenen worden geopperd. Het was een acceptatie van een onvermijdelijkheid; een gezonde manier voor het uiten van frustraties; en de drang te domineren was groter dan gedomineerd worden.¹⁰⁴

Strauss ziet de ambivalente weergave van dergelijke conflicten in het kader van de groeiende generatiespanningen gedurende Peloponnesische oorlog (431-404 v.Chr). Deze periode bracht een nieuwe generatie, die zich aan het einde van de vijfde eeuw in het luxe leven wegwijds probeerde te maken en door de sofisten en de oorlogen tot ‘brutale’, autonome volwassenen hadden ontwikkeld. De reactie van oudere generaties was het arresteren en veroordelen van bepaalde sofisten die de jeugd gecorrumpeerd hadden, zoals Socrates. Hoewel dit ‘generatieconflict’ zich voornamelijk op ideologische niveau afspeelden en er weinig bewijzen zijn voor daadwerkelijke politieke of sociale conflicten, is het conflict wel te bespeuren in de ambivalente beeldvorming van deze periode. Hoewel het vader-zoon conflict zeker niet nieuw was – de strijd tussen jongeren en ouderen en tegen het patriarchale systeem wordt vaker verbeeld in de mythologie – werd dit onderwerp gedurende de vijfde eeuw wel, zowel in tragedie als komedie, prominent centraal gezet.¹⁰⁵ Dit zien we zeer duidelijk terugkomen in de populariteit van de tragedies die parricide openlijk bespreken, zoals uit de voorgaande hoofdstukken blijkt.

Niet alleen in normen en waardengeschieden van de vijfde eeuw was het mogelijk dat conflicten zich manifesteerden: het gebruikelijke systeem van machtsoverdracht van vader op zoon, dat vanaf de Archaïsche periode aanwezig was, werd nog steeds gehanteerd. Bij deze ‘huisoverdracht’ nam de zoon de plaats van de vader over, zowel in het familielevens als in het

---

¹⁰³ Strauss, *Fathers and sons*, 8.

¹⁰⁴ Strauss, *Fathers and sons*, 13-14.

¹⁰⁵ Strauss, *Fathers and sons*, 4, 5, 14-15. Strauss ziet dit generatieconflict ook terugkeren in bijvoorbeeld de werken van de komedie schrijver Aristophanes. Zowel in *Wolven* (Νεφέλαι), *Wespen* (Σφήκες) en *Vogels* (ὄρνιθες) is geweld naar de vader een veelvoorkomend thema. Maar ook in andere tragedies van Euripides en Sophocles over Alcestis en Hippolytos.

sociale leven.¹⁰⁶ De vader was dan ongeveer zestig jaar en de zoon dertig. De vader verloor de sociale positie in het huis en de dorpsgemeenschap en droeg deze over aan zijn zoon van wie hij afhankelijk werd. De zoon moest zijn vader overtuigen om deze macht over te dragen.¹⁰⁷ Eenzelfde soort machtsoverdracht kan ook gespot worden in de patricide-verhalen die in het eerste hoofdstuk zijn besproken. Het enige verschil in de tragedies is de vader eerst stierf en daarna de zoon pas zijn plaats in nam. Wel was het machtsverlies van de vader noodzakelijk voor de ontwikkeling van de zoon als volwassen held. De zoon bouwt zijn macht op het machtsverlies van de vader.

Het conflictgebied lag dus vooral bij de vader en zoon. Daadwerkelijk potentiële conflicten tussen moeder en zoon zijn op het psychologische vlak te vinden, maar voor de Griekse samenleving waren deze van weinig maatschappelijk belang. Zo stelt socioloog Phillip Slater dat het opvoeden van een zoon door een ondergewaardeerde vrouw, in een door mannen gedomineerde samenleving, ambivalente gevoelens meebracht in de moeder-zoon relatie en de voedingsbodem vormde voor narcisme.¹⁰⁸ Ondanks dat er dus mogelijke psychologische conflicten konden aantreden tussen de moeder en de zoon, lag de kern van het *maatschappelijk* conflict bij de vader en zoon.

Indien dergelijke conflicten uit de hand liepen, werd parricide nooit als optie gezien. De vierde-eeuwse orator Demosthenes meldt dat zelfs het noemen van de daad werd gehekeld.¹⁰⁹ Sommige daden hoorde iemand nooit te doen, wat de omstandigheden ook waren. Aristoteles acht het bijvoorbeeld als abnormaal dat Alcmeon in het werk van Euripides door bepaalde bedreigingen ertoe is gezet zijn moeder te vermoorden.¹¹⁰

Er was daarentegen voor een lange tijd geen wet tegen parricide: Solon meende dat niemand daartoe in staat kon zijn. Diogenes Laërtius schrijft dat toen Solon werd gevraagd waarom hij geen wet tegen parricide had ingesteld, hij antwoordde dat hij hoopte dat dit niet nodig was.¹¹¹ Dit lijkt ongepast idealistisch voor een realistisch wetgever, maar toont wel dat parricide niet alleen zeer zelden plaatsvond maar ook onvoorstelbaar was. Ondanks het feit dat het niet opgeschreven was, betekende dit overigens niet dat de parricide niet veracht werd. Volgens Aristoteles zijn juist ongeschreven wetten (die door gebruik zijn bepaald) machtiger dan geschreven wetten.¹¹²

---

¹⁰⁶ Winfried Schmitz, *Haus und Familie im antiken Griechenland* (München 2007) 1, 10.

¹⁰⁷ Schmitz, *Haus und Familie*, 10, 35.

¹⁰⁸ Slater, 'The Greek family in history and myth', 22-23.

¹⁰⁹ Dem. *Orat.*, 24.7. Vertaald door A.T. Murray, in: *Demosthenes* (London 1939).

¹¹⁰ Aristot. *Nic. Eth.* 3.110a.

¹¹¹ Diog. Laërt. 59. Vertaald door R.D. Hicks, in: *Lives of Eminent Philosophers* (Cambridge 1972); Wagner, 'Orestes the Delinquent', 372.

¹¹² Ari. *Pol.* 3.1287 a-b.

Plato besprak wel de mogelijkheid van parricide. Hij stelde in zijn wetten dat indien een kind in een vlag van woede zijn ouders vermoordde het honderd doden zou moeten sterven.¹¹³ Ook uit zelfverdediging was het volgens Plato niet toegestaan de vader of moeder te doden, terwijl onder broers de overlevende wel als onschuldige zou worden vrijgesproken.¹¹⁴ Het is opvallend dat Plato voor slaven hetzelfde liet gelden als voor vader en zoon: indien een slaaf zijn meester uit zelfverdediging vermoordde, werd de slaaf als parricide-pleger ter dood veroordeeld.¹¹⁵ De relatie tussen slaaf en meester, en zoon en vader, kunnen hier naast elkaar geplaatst worden, wat opnieuw de autoriteit van de vader benadrukt.

De oikos en parricide in tragedies

Sourvinou-Inwood stelde reeds dat de macht van de vader over het leven van het kind zijn expressie vond in de catastrofale afloop van de patricide-mythe, waarin het kind door de vader ten vondeling werd gelegd. Wanneer de moeder het kind ten vondeling legde, eindigden de verhalen alsnog in verzoening waaruit bleek dat de macht van de moeder kleiner was. Deze opvallende discrepantie kan echter ook vanuit een andere invalshoek verklaard worden. De emotionele band tussen moeder en kind werd vermoedelijk als sterker geacht en scheen ook veel liefdevoller te zijn dan tussen vader en kind. Volgens Aristoteles zouden ouders meer van hun kinderen hebben gehouden dan kinderen van hun ouders en dat gold in het bijzonder voor moeders.¹¹⁶ Deze link tussen de moeder en het kind werd ook door de samenleving erkend: na adoptie werd de link met de vader gebroken maar de link met de moeder bleef bestaan.¹¹⁷ Ondanks de afstand tussen moeder en zoon, behielden zij een connectie. Precies dit fenomeen zien we terug in verhalen over matricide die werd afgewend. Ongeacht het feit dat Ion en Telephos allebei door hun moeder achtergelaten werden, zou dit niet haar dood betekenen zoals bij Laius en Odysseus wel het geval was. Dit is mogelijk omdat de emotionele link tussen moeder en kind bleef bestaan.

Onwetendheid blijkt dus geen geldige reden voor matricide, evenmin kon zelfverdediging als een legitiem motief fungeren (fysiek gezien vormde een vrouw immers geen bedreiging voor een man, zoals de vader een bedreiging kon vormen voor de zoon).¹¹⁸ Er was

---

¹¹³ Plat. *Wetten*. 9.869a-c. Indien de vader of moeder echter vlak voor het sterven het kind vrijspak, dan werd de moord afgeschreven als een onvrijwillige dood en moest het kind, net zoals als elke onvrijwillige moord wel gereinigd worden.

¹¹⁴ Plat. *Wetten*, 9.869b-d. Vertaald door R.G. Bury, in: *Plato in Twelve Volumes* (London 1967/1968)

¹¹⁵ Plat. *Wetten*, 9.869c-d.

¹¹⁶ Golden, *Children and Childhood*, 97-100. Aristoteles vergeleek de ouder-kind relatie als de relatie tussen een tand en een mens. De tand in dit scenario is het kind.

¹¹⁷ Golden, *Children and Childhood*, 98.

¹¹⁸ Dit blijkt ook uit de wijzen waarop Auge en Creousa hun zoons proberen om te brengen: middels gif. Zij gaan niet op de vuist met elkaar, zoals in patricide wel het geval is.

dus een ander motief nodig. De karakters moesten wel ambigu blijven, zoals Aristoteles benadrukte. Je kon geen in-en-in slechte karakters hebben.¹¹⁹ De moord moest rechtvaardig zijn, ook in het kader van de Griekse familie-ideologie. De enige mogelijke rechtvaardige, bewuste moord was wraak voor de moord op de vader. Ouders moesten immers altijd geëerd worden, maar als puntje bij paaltje kwam, stond de vader, in een door mannen gedomineerde wereld, boven de moeder. De eerste verantwoordelijkheid van de zoon lag bij de vader. In de matricide-structuur wordt de vader gehoorzaamd, maar de moeder niet geëerd. Maar zonder de matricide, wordt de vader niet geëerd. Uiteindelijk is de autoriteit van de moeder over het kind ondergeschikt aan die van de vader.

Wraak vanwege de moord op de moeder gaf daarentegen niet voldoende rechtvaardiging voor patricide. Zelfverdediging daarentegen, was wel rechtvaardig, zolang de zoon niet wist dat de persoon die hij doodde zijn vader was. Bewuste patricide uit zelfverdediging werd immers nog steeds veracht, zoals uit Plato bleek. Het feit dat de vader in ieder geval gedood moest worden, - wilde de jongen daadwerkelijk een volwassen held worden in de tragedie - verbeeldt de historische ongemakkelijke situatie waarin de zonen zich bevonden: voor een jongeman was het noodzakelijk om zich te bewijzen en positioneren in de maatschappij en hiervoor moest men de vader overstijgen. Tegelijkertijd moest de zoon gehoorzaam blijven en respect tonen. Oedipus, Telegonos en Theseus namen allemaal na de dood van hun vader diens plaats in en werden volwassen. De patricide in tragedie was noodzakelijk, maar de sociale verplichtingen van de zoon ten opzichte van de vader stonden hem in principe niet toe zijn vader respectloos om ver te werpen; het moest wel gebeuren. De zelfverdediging rechtvaardigde de noodzakelijke moord.

In conclusie, kunnen we twee tradities in de tragedies onderscheiden die de situaties in het Griekse familieleven verbeelden. Voor de groei van een jongeman was het noodzakelijk de vader te overheersen en tegelijkertijd respect te tonen. In de tragedie werd dit opgelost door de zoon onbewust in de strijd uit zelfverdediging zijn vader om te brengen en werd zo de moord gerechtvaardigd. Voor matricide was een ander motief nodig die de moord kon legitimeren. Devotie voor de vader was het meest nobel en paste het beste in het Griekse familiesysteem. Uiteindelijk zijn de representaties van matricide en patricide verschillend, omdat de moorden allebei ook op een andere manier gelegitimeerd moesten worden. De karakters waren immers 'helden'. Hun misdaden konden niet volledig slecht zijn. De variatie in representatie is noodzakelijk, omdat de situatie om een andere rechtvaardiging van de moord vroeg.

---

¹¹⁹ Aristot. *Poet.* 1453a.

Conclusie

Uit het onderzoek naar de bouwstenen van patricide en matricide in de Griekse tragedie, is een onmiskenbaar onderscheid gebleken. Het onbewuste aspect bij patricide versus de wraakzucht bij matricide, de vijandigheid van de vader versus de vijandigheid van de moeder, de afvalligheid jegens de vader versus loyaliteit jegens de gestorven vader, de waarschuwing van het orakel versus de aansporing van het orakel. Dit zijn slechts voorbeelden van een essentieel andere representatie van twee varianten van parricide: een verschil dat onmogelijk toevallig kon zijn. Althans, dat wilde ik aantonen op grond van de historische familierelaties in de vijfde eeuw v.Chr.

Ik wilde het verschil vervolgens proberen te verklaren. Aangezien ik onmogelijk mij met enige autoriteit op het gebied van psychoanalyse kon begeven, wilde ik de psychoanalytische ideeën (van Freud tot Ranke en Wieland tot Delcourt) niet geheel negeren, maar de historische situatie wel als bepalend nemen. Ik zag de tragedies van Alcmaeon, Orestes, Oedipus en Telegonos niet als producten van een universele en onderbewuste geest, maar als expressies van een specifieke tijd en plaats. De historische omstandigheden waren naar mijn mening essentieel voor de vormgeving van de tragedies die in deze periode over deze mythes werden geschreven.

Daarom heb ik na de vergelijking van de patricide-representatie en matricide-representatie uit de vijfde-eeuwse Klassieke tragedies, de Griekse familie van Klassiek Athene tegen het licht gehouden. Hieruit bleek dat de macht van de vader het belangrijkste kenmerk was van de sociale verhoudingen binnen *oikos* en dat er genoeg gelegenheid bestond voor conflicten tussen vader en zoon en minder tussen moeder en zoon. Dit vond zijn expressie in de tragedies: parricide stond in de vijfde eeuwse klassieke tragedie centraal. Het verschil in de representatie van matricide en patricide daarentegen, werd daarmee nog niet precies verklaard.

Op basis van mijn historische schets, concludeerde ik vervolgens dat de tragedies de inherente problematiek van de Griekse Klassieke *oikos* tonen waarin de zoon zijn status baseerde op het machtsverlies van de vader, beide ouders geëerd en gerespecteerd moesten worden, maar de eerste loyaliteit van de zoon bij de vader lag en de moeder hieronder leed. Onder deze voorwaarden moesten alle moorden in de tragedies gerechtvaardigd worden. Parricide werd veracht maar vormde een noodzakelijk element in het verhaal, dus moest het voldoende gelegitimeerd worden. De rechtvaardiging van de moord varieerde bij patricide en matricide. Voor matricide volstond wraak, voor patricide was dit niet voldoende. De zoon kon niet afvallig zijn jegens zijn vader vanwege zijn moeder, maar andersom was dit geen probleem.

Met een dergelijk historisch gesitueerd onderzoek, wilde ik laten zien dat het onderzoek naar mythe en tragedie niet per definitie tot universele noties van de geest of psychoanalytische onderbewuste drijfveren gereduceerd kan worden, maar ook concreet op het sociaal-maatschappelijk vlak kan blijven. Dit onderzoek legt dus juist de nadruk op de potentiële diversiteit van *gender* en familieverhoudingen. Naast een nieuwe waardering voor de historische bepaaldheid, heeft dit onderzoek geprobeerd nieuw leven te blazen in tragedie als waardevol bronmateriaal voor de Griekse familie. Dit onderzoek toont dat het wel degelijk mogelijk is ideologieën over moeder-vader en man-vrouw relaties uit tragedies te onttrekken, door een vergelijking van een specifiek element: parricide.

Wat daarentegen in het voorgaande onderzoek niet onderzocht kon worden, is een vergelijkende analyse met andere periodes, zowel in de Griekse samenleving als later, wat de historische bepaaldheid van de representatie van parricide duidelijker zou kunnen aantonen; variatie in representatie zou immers kunnen duiden op variatie in de werkelijkheid. Dit zou een waardevol vervolgonderzoek zijn. Met als voorbeeld Rome. Gedurende het onderzoek ben ik op grote verschillen gestuit tussen de Griekse en Romeinse familie. In de Romeinse samenleving bezat de vader als *Pater Familias* een nog grotere macht gedurende zijn hele leven dan in de Griekse samenleving het geval was. In de Griekse samenleving werd de macht van de vader enigszins beperkt door bepaalde wetten en de machtsoverdracht wanneer de vader nog in leven was (behalve in tragedies uiteraard). Bij de Romeinen was dit niet het geval en was de vader bepalend tot dat hij stierf. Deze verschillen kunnen mogelijk invloed hebben gehad in een potentieel agressievere en anders meer prominente weergave van patricide. Dat zal een vergelijkend vervolgonderzoek kunnen uitwijzen.

Bibliografie

Primaire bronnen (op basis van de gehanteerde vertalingen)

Bury, R.G. *Plato in Twelve Volumes. Vol. 10 & 11. Laws* (London 1967-1968).

Coleridge, E.P. 'Elektra', in: Oates, Whitney J. & O'Neill, Eugene (ed.), *Euripides. The Complete Greek Drama* (New York 1938) .

Dent, J.M., & Dutton E.P. *Thucydides. The Peloponessian War* (London; New York 1910).

Frazer, James George, *Apollodorus. The Library, with an English translation* (London 1921).

Freese, J.H., *Rhetorics*, in: *Aristotle in 23 Volumes. Vol. 22* (Cambridge 1926).

Fyfe, W.H., *Poetics*, in: *Aristotle in 23 Volumes. Vol. 23* (London 1932).

Hicks, R.D., *Diogenes Laertius. Lives of Eminent Philosophers* (Cambridge 1972).

Jebb, Richard, *The Oedipus Tyrannus of Sophocles* (Cambridge 1887).

Jebb, Richard, *The Electra of Sophocles* (Cambridge 1894).

Jones, W.H.S., Litt D. & Ormerod, H.A., *Pausanias. Description of Greece, with an English translation* (London 1918).

Svarlien, *Pindar. Odes* (onbekend 1990).

Murray, A.T., *The Odyssey with an English Translation* (London 1919).

Murray, A.T. *Demosthenes with an English Translation* (London 1939).

Oldfather, C.H. *Diodorus Siculus. Loeb Classical Library edition Vol. III* (Cambridge 1939).

Rackham, H., *Nicomachean Ethics*, in: *Aristotle in 23 Volumes. Vol. 19* (London 1934).

Rackham, H., *Politics*, in: *Aristotle in 23 Volumes. Vol. 21* (London 1944).

Smyth, Herbert Weir, *Aeschylus, with an English translation. Eumenides* (Cambridge 1926).

Secundaire literatuur

Campbell, Joseph, *The hero with a thousand faces* (Princeton 1968).

Delcourt, Marie, *Oreste et Alcmeon: étude sur la projection légendaire du matricide en Grèce* (Parijs 1954).

Golden, Mark, *Children and Childhood in classical Athens* (Baltimore 1990).

Hewitt, Joseph William, 'Gratitude to Parents in Greek and Roman Literature', *The American Journal of Philology* 52 (1931) 1, 30-48.

Jacobs, Amber, *On matricide: myth, psychoanalysis, and the law of the mother* (New York 2007).

Kiso, Akiko, 'Notes on Sophocles Epigoni', *Greek, Roman and Byzantine Studies* 18 (1977) 3, 207-226.

Lacey, W.K. *The family in classical Greece* (New York 1968).

Markantonatos, Andreas, *Brills Companion to Sophocles* (Leiden 2012).

Martin, J. 'Zur Stellung des Vaters in antiken Gesellschaften', in: Süßmuth, Hans (ed.), *Historische Anthropologie: Der Mensch in der Geschichte* (Göttingen 1984) 84-109.

Moormann, Eric M., en Uitterhoeve, Wilfried, *van Achilles tot Zeus. De klassieke mythologie in de kunst* (Nijmegen 1987).

Pomeroy, Sarah B., *Families in classical and Hellenistic Greece* (Oxford 1997).

Rabinowitz, Nancy Sorkin, *Greek Tragedy* (Chichester 2008) PDF E-book.

Rank, Otto, *The myth of the birth of the hero: a psychoanalytic exploration of myth.*

Translated by Gregory C. Richter, Ph. D., and E. James Lieberman, M.D.; with an introductory essay by Robert A. Segal (Baltimore 2004) PDF E-book.

Rennison, Nick, *Freud and Psychoanalysis* (Harpenden 2015) PDF E-Book.

Schmitz, Winfried, *Haus und Familie im antiken Griechenland* (München 2007).

Slater, Philip E., 'The Greek Family in tragedy', *Arethusa* 7 (1974) 1, 9-44.

Small, Jocelyn Penny, 'The Matricide of Alcmaeon', *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Roemische abteilung* 83 (1976) 113-144.

Sourvinou-Inwood, Christiane, *Theseus as son and stepson: a tentative illustration of Greek mythological mentality. Bulletin Supplement, Institute of Classical Studies No. 40* (London 1979).

Strauss, Barry S. *Fathers and sons in Athens: ideology and society in the era of the Peloponnesian war* (London 1993) PDF E-book.

Weiland, Christina, *The undead mother. Psychoanalytic explorations of masculinity, femininity, and matricide* (London 2000) PDF E-Book.

Veszy-Wagner, Lilla, 'Orestes the Delinquent: The inevitability of Parricide', *American Imago: a psychoanalytic journal for the Arts and Sciences* 18 (1961) 3, 371-381.